

Málnási Ferenc

**Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében
XVIII.**

**Anyanyelvoktatásunk a Habsburg-birodalomban (1713–1830),
a reformkorban, a forradalom és szabadságharc korában (1830–1849),
a Habsburg önkényuralom idején (1849–1867)
az anyaországi oktatási rendszerbe tagoltan**

XIV.

**Népies irányzat — népköltészet
(II.)**

Csön-csön gyűrű, arany gyűrű... Az ölbeli gyerekekkel már játszani kell, szórakoztatni, tapsolni, jártatni tanítani — mondókák segítségével — anyanyelvén. Meg kell tanítani a környezetében látható tárgyak nevét, a családtagok megszólítását, a háziállatokat, a természet változó világát stb. de még fontosabb, hogy a mondókák lassan rövidebb-hosszabb történetekké, mesévé, találós kérdéssé növekedjenek. Utánozni a felnőttek tevékenységét, beszédét! A fiúknak megmutatni az édesapa munkaeszközeit, a lányoknak babát, mindegyikük kezébe virágot, levelet, minél több játékot, hogy ezzel is a gyerek családban betöltött helye, szerepe megerősödjön, s ha ügyes a gyerek, nem kell nógatni a munkára, nem kell sokat magyarázni, rájön a saját eszétől is, s ott segít, ahol tud... Hagyni kell, segíteni, irányítani kell, még ha akkor hátráltat is bennünket valamilyen tevékenységben! Magyarázni, magyarázni s az óvodáskorban már anyanyelve mellé más nyelven is!

Az elvetett magtól a kenyérig... Megy az eke, szaporodik / a barázda, / Mintha egy nagy könyv íródnék / olvasásra (Illyés Gyula).

Magyar népünk legfontosabb tápláléka a *búza*, ahogyan Erdélyben is mondják: az *élet*. A búza szavukat a bolgár-törököktől kölcsönöztük, melléje pedig a *tarló*, *eke*, *sarló*, *boglya*, *szórni* (gabonát tisztítani), *árpa*, *borsó*, *szérű* (gabonacséplő hely), sőt a *gyümölcs*, *alma*, *körte*, *som*, *dió*, *szőlő* szavainkat is. A szántóföld művelése a

család férfitagjainak volt a feladata, *kapával, ásóval, ekével* törték fel a földet, szántottak, vetettek, majd *fogasboronával* elsimították a földet. Az aratás Péter-Pál napjától, június 29-én kezdődött, sarlóval. Később kaszával a család férfitagjai a búzát rendre vágták, azaz úgy kaszálták le, hogy sorban ledőlt a tarlóra. Nem kötötték kévékbe, hanem villával boglyába gyűjtötték. Később a búzát rávágták, azaz kaszálva rádöntötték az előtte álló sorokra: „Kis kaszám, kaszáljál! Öröm a könyered. / Ha kicsit föltöri / Kaccsod a tenyerem, / Télire te adod / Néköm a könyerem.” A legény levágta a búzát, a ledőlt szálakat a lányok, asszonyok, a *marokszedő* sarlóval vagy fakampóval, néha pusztá kézzel felszedték és marokba rakták. Utánuk ismét legény/férfi dolgozott: a kötöző, aki *kévékbe* kötötte a markokat, és végül *keresztbe* rakta őket. Az aratás befejeztével a kévéket a csűrbe vagy a pajtába vitték, s következett a *cséplés*, cséppel kiverték a kalászból a magokat. A búzából lisztet őröltek, a kézimalmos őrlés feladata a nőkre hárult. Szent Gellért majdnem ezer éves legendája egy ilyen kézimalmot hajtó leány énekéről szól, első híradásként a népdalainkról, egy magyar népdalról, amelyet az olasz pap szimfóniának nevezett. S következik a kenyérsütés, amelyet minden leánynak meg kellett tanulni, ha férjhez akart menni. *Milyen a jó kenyér?* Nagyváthy János 1820-ban írott munkája szerint: „Jó kenyérnek azt tartjuk, a’ melly domború, hélja sem igen lágy, se kemény, sárga vagy barna, de nem fekete égett, nincs elválva a bélitől, a béli szívós, de nem morzsálható. Ha a’ béli lenyomják, ismét magától felduzzad, inkább apró és sűrű: mint igen lyukatsos, jóízű, de nem savanyú több napok múlva is” (Kósa-Szederkényi, 1975. 105.). Mindennapi kenyérünknek meg is van a becsülete. Imáinkba is foglalták őseink. Mai tanítványainkat, gyermekeinket is arra kell tanítanunk, hogy az utolsó falásig megegyék a kapott kenyeret. A héját sem szabad otthagyni. A földre esett kenyeret meg kell fűjni, egyes vidékeken meg is csokolják, de fölemelik és megeszik. A kenyérpocsékolásnak ma is tiltott, az elitelt dolgok közé kellene tartoznia. Az iskolában tanult/tanított *szólások* is azt bizonyítják, hogy mennyire központi szerepe van a kenyérnek életünkben: Olyan, mint egy falat kenyér — mondják a jó emberre. De van, aki a *más kenyérét eszi*, élőködő. A fiatal házasokról mondják, hogy jobb, ha *maguk kenyérére vannak*. Mikes Kelemen idézte az öreg emberről, hogy *megette kenyere javát*, s végül *elválk a kenyér a héjától*, azaz senki sem él örökké (Kósa-Szederkényi, 1975. 156. után).

A kendervetésről a gyöngyös pártáig... Fehérnép, fehérceled, tanítjuk az iskolában a régi magyar nyelv szavai között, mert régen a nők festetlen, fehér vászon szoknyában meg ingben — a mai blúz őseben — és kötényben jártak. A fehér vászon ruhaféléket az asszonyok maguk állították elő, hosszú és fáradságos munkával. A kender nyugat-európai eredetű, de honfoglaló őseink megtanulták szüleiktől a *kender, tiló, orsó* szavakat, amelyeket szintén a bolgár-törököktől kölcsönöztünk. „*Kicsi magbú’ terem, nem bír tekintettel. / Királyt és kódust tartja ötözettel...* Mi az? — jellemzi a kendert egy régi találós kérdésünk, melyet nagyszüleinktől, esetleg az iskolában hallhatott a fiatal. A kenderrel való foglalkozásra a lányokat tanították meg. A vetés után a kender elég hamar nő, másfél méter magasra is. Hirtelen nő-

vésű kamaszokra illő hasonlat: *Úgy nő, mint a kender*. A kender kézzel nyútták, öthat szálát egybefogva kitepték a földből, kévékbe kötözték, aztán áztatták, hogy a hánccszálak közötti kötőanyag elrothadjon. Szárítás után a fás részt *törővel* eltávolították, majd *tilolták*, az apró pozdorjától is. A kitilolt kenderet *megfésülték, bébellel, gerebennel*, majd a fonás következett. Már az egész kicsi, a 4-5 éves leány kapott az édesapjától egy kicsi orsót, hogy játsszék vele, majd 10-12 éves korában kis szövőszéket készített neki, hogy játékként még a szövés nehéz munkáját is megtanulja. Az óvodában, az elemiben az ilyen szövést ma is gyakorolják. Régen a házassulandó legény azt kérdezte a kiválasztott lány szüleitől, hogy tud-e fenni a lány. A legény maga is utána nézett, melyik lány milyen ügyes a fonásban. Hol? A *fonóban*. Faluhelyen összegyűltek egy-egy háznál külön a serdülő lányok (10-12 évesek), a nagyleányok (15-17 évesek), és az asszonyok is, hogy fonás közben beszélgessenek, énekeljenek, mókázzanak, mert a legények is eljártak a fonóba, s ha a lányok megfonták az aznapra szánt fonalat, még játéokra is maradt idő. A fonalból készült a *szőttes*, a *párnahéj*, az *abrosz*, s a hagyomány szerint a lányok *kelenyége: vászoning, ingváll, pendely, kötő, szoknya, rokolya, főkötő, muszuj* s a *párta* is. Ötletes, színes, fantáziadús népviselet, amelynek egyik szép változata, a kalotaszegi, ihlette meg Ady Endrét *A Kalota partján* c. versének megírására (Kósa-Szemerkenyi, 1975. 108. után).

Kice-vice villó... Húsvét előtti vasárnapon a felső-bodoki lányok feldíszített zöld ággal jártak házról házra köszönteni, amiért cserébe tojást kaptak. Máskor egy szalmabábuval, a *kicével*, virágvasárnap kora délután a templom elé vonultak, s amikor jöttek kifelé a népek a litániáról, elkezdtek futni, végig a falun. A faluvégén, ahol víz volt, a bábut levetkőztették, és a vízbe fojtották. (Megállni senki háza előtt nem volt szabad — hacsak nem haragudtak valakire! —, mert rontást hoztak volna a tyúkokra, a háziállatokra). A falu végétől pedig egy feldíszített zöld ággal jöttek vissza a lányok *villózni*. Végigmentek a falun, minden házba beköszöntek: „Dicsértessék a Jézus Krisztus! Van kendteknek virágvasárnapjuk?” Ha erre azt mondták, hogy van, kezdték a *villózó éneket*: „Kié, kié ez a ház? / A jámbor emberé, / Benne van egy vetett ág, / Az mellett ringó bölcső, / Haj villó, falu végén selyemsátor, / Haj villó!” (Móser Zoltán, 1995. 17. után)

Ki népei vagytok? Sok-sok változatban élő gyermekjátékunk a népünk emlékezetében élő *szent királyunk, I. László* alakját és képét idézi:

- Ki népei vagytok?
- Lengyel László jó királyunk.
- Az is nekünk ellenségünk,
- A minap is erre jártok,
- Hidunk lábát lerugátok,
- Fel se csinálátok.
- Ácsok vagyunk, ácsmesterek, fenyőfából fát faragunk,
- ingyen aranyozzuk.
- Honnét kapjátok azt a sok ingyen aranyat?

— Felmentünk Boldogasszony kismalmára,
Kérvén kértük, adván adták, kisteknővel mérték.
Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske... stb.

Egyik szép erdélyi mondánk szerint a tordai hegyekben a kunok üldözőbe vették László királyukat, s már-már utolérték, de László könyörgésére megnyílt mögötte a hegy, s a kunok a hatalmas szakadékba zuhantak. Így keletkezett a *Tordai-basadék*. Egy másik monda is László királyunkkal és a kunokkal kapcsolatos. László és serege a kunokat üldözték, mire a kunok aranyakat szórtak le, s a magyarok felhagyva az üldözéssel, kezdték szedegetni. László király imájára az aranyak kővé változtak, s a magyarok újra üldözni kezdték a kunokat, akiket ki is kergettek Erdélyből. Erdélyben sokfele találni ma is ilyen lapos, kerek kövecskét, amelyeket a nép *Szent László pénzének* nevez. (A kövek egysejtű csigák megkövesedett vázai, maradványai, a hajdani Pannon-tenger kiszáradása után maradtak az Erdélyi-medencében). Egy másik mondát Arany János is megörökített: László királyunk halála után jó harminc évvel felkelt a sírjából, és a tatárokkal küzdő magyarok segítségére sietett táltos lován, s csatabárdjával egymaga döntötte el a küzdelmet a magyarok javára (Móser Zoltán, 1995. 37. után).

Ősi hangszereink Őseink is szerették a zenét... S alig hihető, hogy a *csörgő*, gyermekkorunk kedvenc játékszere, ősi hangszerünk is. A csörgőt, amivel vigasztaltak, hogy ne sírjunk, az ősi időkben a felnőttek szólaltatták meg ünnepi alkalmakkor. A csörgő is bűvös erejű tárgy volt, kivájt tőkben, nagyobb, kemény magvú gyümölcsben, esetleg kivájt, vékony falú fában kavicsok, fogak, magvak lehettek, mozdításra zörögtek, s a csörgő hangja mellé az édesanya meleg szava, éneke: „Tente baba, tente, itt van már az este...” De a legősibb „hangszernek” talán a *zúgófát* mondhatjuk, amelyet néhol *üvöltő bikának* is neveznek. Olyan, mint egy egyszerű ostor, amelynek végére egy ellipszis alakú fatáblát akasztottak, és ezt sebesen forgatták a fejük felett. Így a mentőautó szirénájának hangjához hasonló hangot adott. Ezt a hangot az ősi idők emberei az elhalt ősök vagy szellemek hangjának vélték (Móser Zoltán, 1995. 47.).

Játsszunk babszérdákot! A számolást még én is úgy kezdtem, hogy a tanító bácsi hozatott velünk 20 szem *babot*, *paszulyszemet: fehéret és tarkát*. Ezzel a babbal tanultam meg számolni, összeadni, kivonni — 1946-ban, egy kicsi, de vendéglátó falusi iskolában. Hasonló módon tanultak a mi gyermek-őseink is, csak kirakták maguk elé a három követ, csontdarabot, forgácsot stb... S nanóka már mondta is a mesét: „Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy szegény ember meg egy szegény asszony, azoknak volt *három* lányuk...” Más mesében három rend ruhát, három pár bocskort kért a legény, s az Árgirus királyfi is három ördögfiókéval találkozik, más mesében pedig *réz-, ezüst- és aranyerdők* vagy *-paloták, réz-, ezüst- és aranyszörű lovak* szerepelnek. S a nagymama/nagyapa azt is megtanította, hogy *három személy van: én, te, ő*, és van *ifjú, felnőtt és öreg, agg...* Közmondásunk: *Három a magyar igazság!* — is ősrégi emlékeket idéz. A latin eredetű közmondásból tudjuk:

Omne trium perfectum — a hármas szám, a hármasság tökéletességét, és így ezért annak igazát mondja (Móser Zoltán, 1995. 52. után).

Síppal-dobbal... „Gólya, gólya, gilice, mitől véres a lábad? / Török gyerek megvágta, magyar gyerek gyógyítja, / Síppal, dobbal, nádi hegedűvel” — énekelik ma is diákjaink, és énekelték ősünk is. Mert az utolsó sor egészen az őshazáig vezet el bennünket, amikor vallásunk még pogány volt, s papjaink neve: *táltos, sámán*.

Mit tudott a sámán? A sámán — természetesen ez utólagos elnevezés, mert írásos emlékünknél nem maradt ránk arról, hogy réges-régen mi volt a nevük — egy népcsoport, egy nemzetség, egy közösség kiválasztott embere volt. A nevük eredeti jelentése: „*tudós ember*”. Különös adottsággal született, például foggal, hat ujjal. A sámánok a népcsoport, a közösség isteneit, szellemeit imádták, bálványaitkat tisztelték, s különböző ünnepségeken áldozatokat mutattak be. A sámán dobszó, énekszó, néha bódító „varázsitalok” hatására eszméletét veszítette, ájultan zuhant a földre, „elrejtezett”, révületbe esett, lelke ilyenkor a túlvilágon járt, „kapcsolatot” teremtett a túlvilági lényekkel, szellemekkel, akiknek segítségével gyógyított, varázsolt, s tanácsuk alapján jósolt. Egy 1664-ben kelt úti beszámolóban olvashatunk arról, hogy a Kárpátokon túl élő csángóknál éltek és tevékenykedtek magyar sámánok. A sámánnak külön öltözete volt, *varázsköpenyt* viselt, bűvös *dobja* volt, vagy *varázshotja*. A dob tojásdad alakú szitakáva, amelynek egyik oldalát bőrrel, csikóbőrrel vonták be, a másik oldalon pedig a fogója volt. Hogy került a síp a dob mellé? A magyarázatot egy kérdéssel kezdhethetjük: mit csinál a dudás, amikor a hangszerén játszik? Dudál, de azt is mondhatjuk, hogy *sípol*. Ugyanis az, hogy sípol, a moldvai csángó magyarok között még ma is azt jelenti, hogy dudál. Nyilván a duda sípját fújják! De erről vall *duda* szavunk is, amely későbbi származék, és eredetileg *sípot, furulyát, füttyülőt* jelentett. Tehát a régi magyar nyelvet és szokásokat őrző csángó-magyarok és ez a kis gyermekjátékdal őrizték meg és tartották fenn a régebbi kifejezést. Az *Erdélyi Szótörténeti Tár* egyik, 1757-ből származó adata: egy Sipos János nevű személy nevééről szólva azt magyarázta, hogy „a Sipos név neki nem igazi neve volt csak azért, hogy Sipos és Dudás ragasztották rá”. Sipos nevű tanítványaink tudják-e, hogy miért ezt a nevet viselik? Magyarórán megmagyarázták-e neki, hogy valamelyik ősük a dudán játszó személy volt, s a személynév is nagyon régi, az oklevelek szerint 1138-ból való. Eleinte úgy hitték, úgy tanulták, hogy a betegséget rossz szellemek, démonok okozzák. A gyógyító — varázsló vagy sámán — feladata, hogy kiharcolja, kihívja, kicsalja a rontó szellemeket. Ezért megnyitották a koponya csontfalát, hogy elszálljon onnan a szellem, mert hitük szerint az ember koponyájában tanyázik a *szabadlélek*, ez néha, amikor például alszunk, elhagyja a testet, s ébredéskor visszatér a fej nyílásain. Erre utal egy erdélyi népdalunk is, amely eredetileg így szól: „szabad lélek, szabad madár”, vagyis a lélekmadárról van szó, amelynek ábrázolását a karjalai finnek sírjelként megőrizték a mai napig (Móser Zoltán, 1995. 72. után).

Szita, szita, péntek... Népi gyermekdalocskákat még az óvodában megtanulták a gyerekeink: „Bújj, bújj, zöld ág, zöld levelecske, / Nyitva van az aranykapu, csak bújjatok rajta! / Nyisd ki, rózsám, kapudat, kapudat, / Hadd kerüljem váradat, váradat! / Szita, szita, péntek, szerelem csütörtök, / Dob/Zab szerda. A szítával és dobbal végzett varázslás is ősi emlékeket idéz, illetve a régi házassági szokásra utal, amikor az új férj házába vezetett új asszony megkerülte a házat. Van, ahol így énekelik: „Adjon Isten lassú esőt, / mossa össze mind a kettőt!” Ez a kívánság, valamint a napok fordított sorrendben történő felsorolása is, varázslási szövegemléket takar. Az sem véletlen, hogy éppen ezeket a napokat sorolja fel. Nem is olyan régen, amikor még nem jártak el otthonról az emberek, hogy dolgozhassanak, amikor a falun csupán a paraszti munkából éltek, a lakodalmat nem a hétvégeken tartották. Akkor még szerdán kezdődtek a lakodalmak, és tartottak három napig! Lehetséges, hogy ennek emlékét őrzi ősi gyermekmondókánk is: „Hétfő hetibe, / Kedd kedvibe, / Szerda szerelmibe...” (Móser Zoltán 1995. 90. után)

Nádi hegedű — csutkamuzsika... Sokféle ismert, kedves gyermekjáték, nekem is volt, én is készítettem. Igaz, hogy néha nem nádból, hanem kukoricacsutkából, cirokszárból, kóróból készítettük. Ennek megfelelően *kórohegedű, cirokhegedű, csutkamuzsika, górémuzsika, kukoricahegedű* volt a neve. Kár lenne, ha eltűnnének ezek a szép, hangulatos magyar nevek! Tegyük róla, hogy ne felejtjük el őket! S hozzá a mondókát: „Cini, cini, hegedű, két lábon áll a tetű!”, vagy: „Cini, cini muzsika, táncol a kis Zsuzsika!” Ezzel a nádi hegedűvel a gyerekek ma is a felnőtt zenészek játékát utánozzák, s úgy húzzák-vonják, ahogy tőlük látták. Sütő András szavait idézhetjük: „Hacsak lehet, játszik a gyerek. Mert végül a játék komolyodik munkává. Boldog ember, aki munkájában megtalálja a valamikori játék hangulatát. Ha zenész lennék, eszembe jutna talán a gyermekkori „zene-szerzés”, kamarási hangversenyeink minden kis mozzanata. Zenészerszámunk volt a *kóromuzsika, a cérnabúrú hárfá, a büroksíp, hagymaszár-flóta, a fűszálcsimpolya, a falevélsíp, s mi minden...* Otthon, midőn valamelyikünk hosszú, magányos útra indult, öregeink azt kérdezték. Jól felöltöztél-e? Botod van-e? Hát éneket viszel-e magaddal? Vagyis védelmet a sötétség s az úti veszedelmek ellen. Azt mondanám én is: ne hagyjátok cserben az Éneket!” (Móser Zoltán, 1995. 88. után).

Egy cifra palotáról, egy dombon ülő s egy faluvégi, füstös kicsi házról... Idézzünk meg újra egy szép gyermekdalocskát: „Cifra palota, / Zöld az ablaka, / Gyere ki, te tubarózsa, / Vár a viola.” Mit jelent a „*cifra*”? Cifra a ködmön, a szűr, a díszítmény. Eredetileg ezt jelentette: O. Kört? Nem. Hanem azt a számot, amit így jelölünk, és amit nullának, zérónak mondunk. Mivel a kört használták díszítésre, dísznek, így a köröskékkel jelölt és díszített mintára mondták, hogy *cifráll, cifráz* — ami napot, napraforgót, forgórózsát, rózsát jelentett. Ma is azt mondják a jó táncos legényre: milyen szépen cifrázza! A palotát a mesékből ismerjük, legtöbbször kacsalábon forgott. Milyen is volt valójában? Nagy, díszes épület, hatalmas kastély, várkastély, ennek nagy termeit mondták annak: *palota*,

palotabáz. A cifra palota régen aranyos palota volt, például Bethlen Gábor erdélyi fejedelmünk gyulafehérvári palotája. Belsejének színeiről nevezték aranyosnak, elsősorban a mennyezetéről, amely színes virágokkal díszített, dúsan *aranyozott kazetták*ból állt. A gerendákat, amelyekre ezeket felerősítették, cifrára, rózsásra metszették, csipkésre munkálták. A kazettákat, a deszkákat élénk színekkel festették, virággal díszítették, s ahol volt, dúsan aranyozták. *Aranyosmedgyes* a nevét a várkastélya aranyos mennyezetű nagyterméről kapta. Erdélyszerte sok templomuk is ilyen kazettás mennyezetű (Móser Zoltán, 1995. 100. után).

Egy régen lejegyzett moldvai szövegben olvashatjuk:

„Hová ménsz, hova ménsz, / Szép karcsú legénke? (...) // Egy igen szép lányhoz, / Mihályfalvára / Hat karikán forgó / Csikorgó kapuhoz. // Pázsint az udvarán, / Boglár az ajtaján, / Tornácós eresze / Virágos kúrteje. // Tiszta kemencéje, / Sepert háza fölgye, / Tükör a tűzhelye, / Tiszta fehér inge. // Mossott ház padlása, / Gyalult gerendája, / Csillagos asztala, / Fodros szép abrosza. // Éveges ablaka / Kevésszer van nyitva, Szép ablakja alatt / Felnőtt egy almafa.”

Szinte pontos képét kapjuk egy régi portának, háznak, házbelsőnek. Csak ce-ruza kell és papír, máris lerajzolható — a magyarórán, de a rajzórán is! S még néhány változatát is idézhetnők! A székely fonókban szokásos összeboronáló, eladó ének a következő változat: „Az én édesemnek dombon ülő háza, / vaskarikán forgó csikorgós kapuja, / tükör az tüzsheje, papiros a paggya, / gyontár az asztala, éveg az ablaka, / nézz ki, rózsám rajta, ki kalongyál tova?”

Erdélyben gyűjtötte Kodály Zoltán az alábbi változatot: „Az én galambomnak / Patron van a háza, / két keréken nyílik / Csikorgós kapuja, / Nyisd ki, rózsám, nyisd ki / Csikorgós kapudat, / Hadd sétáljam végig / Fényes palotádat./ Úri palotádat, / Szellőző házadat, / Virágos kertetted...”

A színek pompázatos ragyogása: gyémánt, arany, ezüst, márvány, üveg! Igaz, ez Tündér Ilona háza! De ki az, aki kedvesét nem Tündér Ilonának, a legszebb tündérnek látná, s azt a házat, ahol lakik, még ha oly szegényes is, fényes palotának ne mondaná, ahol minden tiszta, ragyogó, fehér! A *fehér* — a *fekete* és a *vörös* mellett — a legősibb színek egyike, s a világosságot, az áldott napfényt, a tisztaságot jelentette. Ha sorra vesszük a részleteket, elkészíthetjük a rajzot: a ház a dombon, kerek dombon van, kiugró helyen, talán a falu közepén, ahol minden jól látszik. Ismerünk olyan dalt is, ahol a domb alatt van a ház, de ebben vénaszony lakik, akit csúfolnak, talán érthető, hogy dombon lakik az, akit szeretnek, akit dicsérnek. Van-e kapuja? Nem is akármilyen! Csikorgó, hat karikán forgó, tehát jó nagy, széles is. Ez már elárulja, hogy jobb módú, tehető ember udvarháza előtt vagyunk. Ezért olyan hatalmas, ezért bogláros a kapuja. A régi kapuknak és ajtóknak valaha fából volt minden része: a *kilincse*, a zára (*kocsolója*), a *sarka* (*bevedere*, ami összetartotta) és a *szegezője* is. Ez a szegező nagyméretű, díszes fejú, fából készült szeg volt az egyetlen díszítő eleme is. A ház ajtaja valószínűleg festett, díszes lehet, „papiros a paggya”, mondja a dal, ami *padlót* és *padlást* is jelent-

hetett. Itt a változatok azt mutatják, hogy *padlásról* van szó, *deszkekamennyezetéről*. Szoba földje sima, egyenes, mint a márvány, tiszta, olyan tisztára sepert háza földje, hogy ragyog, mint a gyémánt. Az asztal „*gyontár*”, azaz gyantás, mázas. Nem nyers gyalult fa, hanem valamilyen mázzal bekenték. A tűzhely „*tükör*”, olyan tiszta, mint a tükör. Ne gondoljunk a mai kályhára, hanem a kürtős, mázas kemencére, ennek alsó részét nevezték tűzhelynek, s ezen állt vaslábon a kemence háza, amelyet zöld, sárga színű, fényes, mázas csempékkel fedtek. Innen tapasztott, vesszőfonatú vagy cserép kürtő vezette az összegyűlt füstöt a falon át a padlásra, a kéményhez. A *tűzhely* volt a legfontosabb része a háznak, a családi életnek. Itt sütötték háromlábú cseréplábasban a húst, a kalácsot, fazekakban főzték a levest, a töltött káposztát, itt forralták a tejet, itt, a tűzhely szélén ülve fontak a hosszú téli estéken, éjszakákon át a tűz melegénél meséltek és énekeltek. A széles tűzhely kemence mögötti részén, a *sutban*, melegedtek a téli munkából átfázva hazatérő férfiak, a gyerekeknek pedig a mesehallgatás, a játék, de a játékos tanulás után is a *sutban* volt a rendes alvóhelyük. Az én nanókám/nagymamám házában is magasodott ilyen kemence, s a *sutban* eltöltött időre ma is elszoruló torokkal emlékszem vissza. Hol van már a kemence sutja? A káposztalapin sült kenyér illata? S a tejfeles lángos, és az én kedves, mesemondó, meséskönyvet ajándékozó Nanókám? (Móser Zoltán, 1995. 105-110. után)

Gyí, lovam, előre! Magyar népünk lovas nép volt, s gyermekmondókáink is ezt tükrözik: „Höcc, höcc, katona, / Ketten ülünk a lóra, / Hárman meg a csikóra!”

„Gyí, te szürke, Aradra, / Nem megyünk csak maradra.”

„Gyí, Tordára, Kolozsvárra, / Oda érünk vacsorára, / Gyí, lovam, gyí, gyí, gyí!”

Nagy László *Kiscsikó sirató* című versében már a fájdalom is megszólal: „Fehér volt az anyád, te meg fekete, / anyádat elásták, de te nem tudad, / lefeküdtem melléd, simogattalak, / sajnáltalak téged, bársony-kiscsikó, (...) siratlak, siratlak, bársony-kiscsikó.” A lovagoltató versek, a höcögtető mondókákban a hajdani táltos ló emlékképe szólal meg. Eleinknek, a magyarságnak ez egész története a lóval való szoros kapcsolatot, törődést mutat, segítője és legkedvesebb barátja volt e hálás jószág. S melyik legénykének nem? Hiszen elődeink már gyermekkorukban megbarátkoztak a lóval, észrevétlenül megtanulták gondozni, és legeltetni, de játszottak is vele. Magyarórán megismerkedünk-e szólásainkkal, közmondásainkkal, a köznapi beszédünkben használjuk-e, értjük-e a lóval kapcsolatos hasonlatokat, párhuzamot, ellentétet? O. Nagy Gábor pontosan 200 közmondást, szólásmondást sorolt fel, kötött csorba — feledékenységünk ellen! Megtanítjuk-e ezeknek legalább kis részét?

Átesik a ló túlsó (másik) oldalára = az ellenkező végletbe esik.

Nagy a feje, búsuljon a ló = nem érdemes szomorkodni.

Lovak elé fogja a kocsit = épp fordítva tesz valamit, mint ahogyan azt kellene.

Magas lóról beszél = fölényesen, fennhéjázva beszél.

Lóvá tesz valakit = részedi, becsapja, tréfát űz vele.

Ha ló nincs, a számár is jó = jobb híján megelégszünk azzal, ami éppen van.

Közös lónak túros a háta = amit többen használnak, az hamar tönkremegy.

Mindenki a maga lovát dicséri = azt dicséri az ember, amije van.

A ló a nomád életformára áttért népek legfontosabb állata volt. Tejet adott (a kanca tejéből készült a *kumis*z nevű italunk), sajtot, bőrt, húst, s a ló volt a málhás, a háttas állat. Vele jártak vadászni, kalandozni, lovon menekültek vagy támadtak őseink. Ezért is igaz, valós emléket rejt „*A magyar lóra termett*” — szólás.

Népünk életének ősi hagyományában gyökerezik a *táltos ló* alakja is. Ez a ló általában sovány gebe, de csak addig, amíg a hős (a legkisebb fiú, a táltos) meg nem találja. Akkor emberi hangon megszólal, megismeri „édes gazdáját”, akinek a segítségével visszanyeri természetfeletti erejét, ha megmosdatja, megvakarja, ha tüzes paraszat ad neki enni stb. Aztán megrázza magát, aranyszőrű paripa lesz belőle, a kis gazdája rápattan, és úgy száguld vele, mint a szélvész, vagy mint a gondolat. Mivel az emberi hangot is érti, beszél, óvja, védi gazdáját a veszélytől, tanácsot ad neki, és mindenben segíti. Végül a fiú a ló segítségével győzi le a legnagyobb ellenségét, a hétfejű sárkányt... Több tudós állítja, hogy a lovat azzal a tulajdonságokkal ruházták fel a dél-szibériai nomád népek (s ilyenek voltak őseink is), amivel a rénszarvast, vagyis kozmikus tulajdonságokkal. A türk népek hőseposzában is megjelenik az égi ló, pl. az altáji Temir-Szanaa eposzban: „Légy-szürke paripa / Ég tengerén vágat, / Fehér felhőt hasít, / Csillagot lép a lába. (...) Kisebb hegyre, ha hág, / Völgy a lába nyoma, / Tóba ér patája — / Tó vizét kivágja, / Magas hegyek csúcsút, / El-messze lerúgja.” Ez a csodálatos paripa, a „csillagfejű mén”, a Nap-rénszarvas rokona, a mesék tüzes paripája, vágyaink, reményeink foglalata a mai tanítványaink számára is. Ezért is nehezen, vagy talán soha nem tudunk elszakadni tőle. Reméljük, mert bár ma az űrrakéták, az űrutazás, az internet korában élünk, a mondókák, dalocskák, a lovagoltatók, a *böcöggetők* játékos formáit, ma is életünk szerves részeiként tartjuk számon, szívünk ritmusát is követve el tudjuk hitetni, hogy lehet és szabad vágatni, röpdülni, remélni. Remélni és élni, tehetnénk hozzá, miközben az ősöktől örökölt táltos lóra gondolunk, és az ének, a mondóka biztatására: „Gyí, lovam, előre, vágass a mezőre!” S ami még fontosabb: anyanyelvünk, népköltészetünk, népi hagyományaink megismerésére, szeretetére nevelni utódainkat! Ha nem adjuk át ezt a felbecsülhetetlen, évszázadokon át élő kincset, ki fogja megőrizni, ki fog emlékezni, ki fogja tovább adni a mai rohanó, sokszor a nem igazi értékeket értékként propagáló világunkban?

Töredékekből, szövegrészletekből, mondókákat, dalocskákat idéztünk bölcs és tudós elődeink nyomán, egy eltűnt világot próbáltunk felidézni, megjeleníteni, hogy hagyományainkat, jelenünket jobban megértsük, jobban megbecsüljük. A bűvópatak képét idézhetnők: nagyon sok tudós könyv átnézése, tapasztalata birtokában sem tudjuk megmondani, hogyan és miért innen vagy onnan került elő ez-egy változat? Véletlenül? Törvényszerűen? De fontos, hogy előkerült, nekünk

pedig kötelességünk megőrizni, továbbadni, hiszen saját történelmünk emlékeit őrizzük, adjuk át utódainknak. A hagyományhoz való ragaszkodást, amelyről Kölcsey Ferenc is oly szépen vallott, értjük, de azok megszületését vagy eltűnését, a fennmaradást és folytonos megújulást már sokkal nehezebb követnünk, megmagyaráznunk. Móra Ferenc: *Szegények voltunk, de jól éltünk* című írásában egy szép hasonlat a *korinthusi ércről* szól. „Mikor a római Mummius fölgyújtotta a görög Korinthoszt, az égő város utcáin napokig folyt az arany, az ezüst, a réz, a vas, az ólom, mindenféle megolvadt érc, az ércpatakok összefolytak, s lett belőlük egy addig ismeretlen új fém, amit az ötvösök úgy neveztek el, hogy *korinthuszi érc*... A népvándorlás tüzebe került Európának ilyen érce lett a magyarság... Őseink közt sárarany is, színezüst is, vas is, réz is volt. Ki-ki válogathatja belőlük magának, ami legjobban esik neki, s nemcsak magát érezheti nemesfémnek...” Kodály Zoltánt is megérintette az a csoda, az a rejtély, amiről eddig szóltunk: „Van egy érzés, ami a népdalgyűjtésnél fog el többnyire, amikor valami igen régi, igen primitív dalt kapok... Olyat, mint az a 3-hangú. Ez nem lehet tisztán zenei, mert a zenei értéke sokszor nem nagy. Belejátszik a szöveg is..., belejátszik az a tudat is, hogy ezek az énekek, amik most csak a vénasszonyok emlékezetéből foltozhatók össze úgy-ahogy, régen virágzó gazdag kert módjára zengték be azt a világot.”

Ennek a virágzó és virágos kertnek, az énekekben gazdag világnak a felvillantása volt a feladatom, annak a bemutatása, hogy ezek az értékek anyanyelvoktatásunk történetében milyen szerepet töltek be, töltenek be, miért olyan jelentős a Petőfi Sándor, Arany János, Tompa Mihály és mások munkássága nyomán kibontakozó népies irodalom egész irodalomtörténetünkben.

Tanulmányom tárgyalása során azonban még az önkényuralom idején vagyunk, 1867 előtt. Tompa Mihály *A madár, fiaihoz* (1852) című versében az emlék és kérés fogalmazódik meg: „Nagy vihar volt. Feldúlt berkeinkben / Enyhe, árnyas rejtek nem fogad / S ti hallgattok? Elkészültök innen? / Itt hagynátok bús anyátok?! / Más berkekben másképp szól az ének, / Ott nem értik a ti nyelveitek”... / Pusztá bár, az otthonos vidéknek, / Fiaim, csak énekeljete!” Amikor e sorokat írta, akkor nemrégén tért vissza bükki bujdosásából egy ifjú prózaíró, Petőfi barátja, Jókai Mór, ő volt az, aki a legjobban meghallgatta és megszívlelte Tompa Mihály kérését.

Jókai Mór

Jókai Mór (1825–1904), a magyar romantikus irodalom legjelentősebb és legnépszerűbb írója, érzelmeiben azonosulni tudott olvasóival, kifejezte és felmagasztalta a nemzet érzéseit, a tragikus és az illuziós érzéseket egyaránt. Az ő művei teremtették meg a *mai értelemben vett széles olvasóközönséget*, kielégítette olvasói kalandvágyát, érzelmességét, regényeiben izgalmas mesét tudott szőni, művei

ugyanakkor költészetet is sugároztak és sugároznak ma is. Életműve nagy szolgálatot tett a nemzetnek azzal, hogy az önkényuralom éveiben is tartotta benne a hitet, naiv és fenntartás nélküli optimizmusa andalító volt a közönség számára, s elterelte a figyelmet a jövő esetleg várható veszélyeiről. Magyar, de a világ-irodalom klasszikusa is, Vörösmarty, Petőfi, Arany kortársa, hatalmas életművében Vörösmarty romantizmusát, Arany múltismeretét, Petőfi népiességét — másképpen a korlátlan természet, a történelem és a népelet ismeretét — oldotta harmóniává, akkori és mostani olvasóiban, diákokban, elnöttekben. Életműve nélkül hiányos volna önismeretünk.

Fantáziájával bejárta a múltat és a jövőt, a földtörténet ember előtti világát, ember nem látta tájakat, a föld mélyét s a magasságokat. Epikájának, meséinek alapegysége az életkép, alapjai eszményített alakok, társadalmi képlete: a jó és a rossz egysíkú szembenállásra egyszerűsödik. A küzdelemben a valóságos érték, a jó törvényszerűen győzedelmeskedik az erkölcsileg értéktelenen, a rosszon. Műveinek legvonzóbb sajátossága, az író lenyűgöző mesélőereje, „a mesélés örömeinek csodálatos adottsága” (Németh G. Béla után).

1854-ben a reformkorról írni a hit ébrentartását jelentette: *Egy magyar nábob*, *Kárpáthy Zoltán* című regényeit így is olvasták kortárai. 1868–69-ben, a Habsburg-házzal való kiegyezést követő években a forradalomról és a szabadságharcról írni a '48-as eszmék ébrentartását jelentette, ezt tette *A kőszívű ember fiai* című, „a szabadságharc máig legjobb regényes feldolgozásában... A három Baradlay-fiú népmesei hős, és mégis, vagy éppen ezért érvényes típus... Olyasféle mű prózában, mint amilyen az Iliász versben”, Rónay György szerint: „akik 1869-ben ezt a regényt olvasták, s akik ezután olvasták, akiket elbűvölt e tündöklő képzelet tűzijátéka, a legendatermő stílus e mákonyos varázsa, azok negyvennyolcból s negyvenkilencből nem láthattak egyebet, mint fényt, emberfölötti nagyszerűséget, s nem kaptak mást, mint fenséges öniszólást” (Nemeskürty István, 1983. 581-583. után). *Az aranyember* (1872) a polgárosulni vágyó szabad kereskedőréteg eleven rajza, megragadó cselekmény mesébe ágyazva, az elveszett paradicsom utáni sóvárgásunk színes filmjével. A *Fekete gyémántok* (1870), ez a magyar *Germinal*, majdnem tizenöt évvel Emil Zola regénye előtt, egy addig soha nem ábrázolt világot: a bányászok életét mutatta be áhítatos tisztelettel és a magyar ipar és bányaművelés fellendítése iránti hévvel. Ez akkor közügy volt: hiszen a kiegyezés után is tartott a pártharc a magyar és a bécsi tőke között, mert a lecsillapított Magyarországnak egy Bécsset kiszolgáló agrárország szerepét szánták. Az 1844-ben született *Cigánybáró* regényéből librettó is készült, Johann Strauss zenéjével ma is sikeresen játszzák. Irodalomtörténetünk tantervében még megemlítjük az *Erdély aranykora* (1851), a *Szegény gazdagok* (1860), *Egy az Isten* (1877) című regényeit, ezek cselekménye Erdélyben játszódik. Irodalomolvasási óráinkon történelmi tárgyú elbeszélései közül *A nagyenyedi két fűzfá* címűt tanítjuk. *Prológus* (1865) című versét is sokszor idézzük, benne az alábbi sorokat is: „Egy kincse van minden nemzetnek adva / Míg azt megőrzi híven, addig él. / E kincs neve: az testvérnek vallja ott magát...

/ Nekünk e kincs volt századok során / Múltuk, reményünk, jelenünk, / S mert benne élünk, kell, hogy érte éljünk” (Grétsy László szerk., 2000. 223.).

Regényirodalmunk egyik legnagyobb jellemábrázolója Kemény Zsigmond (1814–1875), akit a lélek rejtett és bonyolult, szemmel nem látható kapcsolata és belső mozgalmi foglalkoztatták. A romantika és a realizmus jegyében alkotta történelmi regényeit, az *Özvegy és leánya* (1855), *A rajongók* (1859) címűeket. Mindkettő Erdély történetébe enged bepillantást. Irodalomtörténeti tantervünkben „szerepelget” ez a két regény, de olvasottsága messze elmarad a Jókai regényektől, ezért van iskola, ahol megtaníjták, máshol nem. A kolozsvári Brassai Sámuel Gimnáziumban én megtanítottam, és diákjaimmal többször is meglátogattuk Pusztakamaráson a sírhelyét.

Kiadványaink

Az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó gondozásában
2011-ben megjelent:

